

Het Menselyk Bedryf

Jan (1649-1712) en Casper (1672-1708) Luyken, vader en zoon, genoten in hun tijd grote bekendheid als boekillustrator. In totaal maakten zij 4500 verschillende prenten voor boeken over de meest uiteenlopende onderwerpen. Hun opdrachtgevers kwamen uit het hele land en waren, evenals zichzelf, veelal van doopsgezinde huize. De grootste collectie ter wereld van hun werk wordt thans beheerd door het Amsterdam Museum. Deze verzameling werd oorspronkelijk bijeengebracht door Christiaan Pieter van Eeghen (1816-1889) en na diens dood door zijn kinderen ge-

schonken aan de stad Amsterdam. Zij bestaat uit ruim twaalfduizend losse prenten, waaronder ook tekstfragmenten uit boeken, ongeveer 1150 tekeningen en circa duizend boekbanden.

Behalve graveur was Jan Luyken ook een begenadigd dichter. Beide vaardigheden verenigde hij bij voorkeur in emblematabundels, waarin zinnebeeldige prenten (emblemata) zijn voorzien van een motto en bijschrift in dichtvorm. Hiervan is *Het Menselyk Bedryf* uit 1694 de bekendste. Voor dit werk tekende Jan Luyken honderd beroepen uit en voorzag ze van een motto en een stichtelijke

rijmpje. Samen met zijn zoon Casper werkte hij deze schetsen uit in etsen en gaf ze in 1694 gebundeld uit. Natuurlijk zit daar ook hun eigen beroep 'De Plaatsnyder' ofwel graveur/etsers bij, waarvan hier een afbeelding.

Het boek was een groot succes en wordt nu ruim drie eeuwen na de eerste publicatie - nog steeds opnieuw uitgegeven. Iedereen kent eigenlijk wel die afbeeldingen van oude beroepen, zoals ze nu nog te vinden zijn op tegeltjes, glas-inloodraampjes of plastic boodschappentassen van bijvoorbeeld de bakker.

1694

De atlas kwam in het museum door een schenking in 1907

Een bijzonder exemplaar van de Friesche Atlas

De eerste *Friesche Atlas* met kaarten van alle dertig grietenijen verscheen in 1698. Een grietenij is nu vergelijkbaar met een gemeente. De atlas wordt ook wel de Schotanus-atlas genoemd, naar de maker van de kaarten Bernardus Schotanus.

• Nel Klaversma

Bernardus Schotanus à Sterringa (1639-1704) was de zoon van Christianus Schotanus (1603-1671), historicus en professor aan de Franeker hogeschool. Bernardus studeerde onder meer medicijnen en wiskunde in Franeker. Hierna vestigde hij zich als arts in Leeuwarden, maar zijn belangstelling lag meer bij de cartografie van zijn geboortegrond Friesland, waarmee hij zich uiteindelijk volop bezighield. Zijn eerste werk op dit gebied betrof de kaarten in zijn vaders werk *Beschryvinge van de Heerlyckheydt van Frieslandt*, dat in 1664 verscheen. Bijna twintig jaar later waren de kaarten - op grond van inmiddels door hem verzamelde nieuwe gegevens - aan een grondige verbetering toe. Bernardus Schotanus heeft vanaf 1682 in opdracht van de Gedeputeerde Staten alle grietenijen helemaal opnieuw opgemeten en in kaart gebracht.

Als resultaat hiervan verscheen in

1698 de eerste *Friesche Atlas*. Er werden in totaal slechts 142 exemplaren gedrukt. De atlas bevat één historische kaart van Friesland en dertig grietenijkaarten, alle door Bernardus Schotanus. De graveur van de kaarten was de vrij onbekende Amsterdamse plaatsnijder Johannes Coeymans. Alle bijkomende versieringen daarentegen werden voor het merendeel uitgevoerd door de bekendste graveurs van die tijd, Jan en Casper Luyken, eveneens uit Amsterdam.

De titelprent door Casper Luyken verbeeldt de dapperheid en de vrijheidzin van de Friezen door de eeuwen heen. In het midden zit Vrouwe Frisia met de vrijheidshoed op een speer en een leeuw aan haar voeten. De vrouw met de passer in de hand is Geographia. De twee taferelen links en rechts stellen elk een episode uit de strijd van de Friezen tegen de Romeinen voor. De drie portretten zijn van de in 1696 overleden Friese stadhouder Hen-

drik Casimir II op de banderol en van Willem van Oranje en stadhouder-koning Willem III in de medallions links en rechts.

Het tafereel linksonder memoreert het schrikbewind van Spanje door het tonen van een onthoofding op een schavot voor een stadhuis. Het tafereel rechtsonder verbeeldt de oversteek van Willem III naar Engeland in 1688. Hier tussenin een tekst, waarin staat dat de atlas in opdracht van de Staten tot stand is gekomen en in 1698 op de Landdag aan hen is gepresenteerd.

Landschapsdrukker

François Halma (1653-1722) was boekhandelaar en uitgever, eerst van 1674 tot 1699 in Utrecht en daarna tot 1709 in Amsterdam. In dat jaar werd hij door de Gedeputeerde Staten van Friesland benoemd tot de officiële 'landschapsdrukker' van de provincie. Een van de eerste dingen, die Halma met hun toestemming ter hand nam,

In het midden zit Vrouwe Frisia met de vrijheidshoed op een speer en een leeuw aan haar voeten

was het uitgeven van een herziende en vermeerderde druk van de *Friesche Atlas*, die in 1718 zou verschijnen. Hiervoor werden alle oorspronkelijke koperplaten uit Amsterdam teruggehaald, die al die jaren bij de toenmalige plaatsnijder Johannes Coeymans waren blijven liggen.

In de collectie van het Amsterdam Museum bevindt zich een uniek 'proef-exemplaar van de atlas, die volgens de handgeschreven inscrip-

tie een werkexemplaar van François Halma zelf was ter voorbereiding van de nieuwe druk. Alle kaarten hierin zijn namelijk proefdrukken voor de nieuwe uitgave, want op allemaal is al de tekst Vermeerdert uitgegeven door F(rançois) Halma en een nieuwe datering 1716 in Romeinse of Arabische cijfers gedrukt. Dit jaartal is later overal met een pen veranderd in 1718. Vermoedelijk werd om politieke redenen de verschijningsdatum twee jaar uitgesteld. Op de hier getoonde titelprent van de 1698-editie is het werkexemplaar heeft Halma aan de tekst midden onder met de hand 'Vermeert uitgegeven door François Halma' en het jaar 1718 in Romeinse cijfers toegevoegd. Uiteindelijk werd deze vervangen door een geheel nieuwe titelprent.

• Nel Klaversma is voormalig-conservator oude boeken en Luyken-specialist bij het Amsterdam Museum

